

Jerzy Strzelczyk

"Die Kreuzfahrerherrschaften des 12. und 13. Jahrhunderts zwischen Integration und Segregation. Zeitgenössische und moderne Stimmen im Vergleich",
("Mittelalter-Forschungen", 51),
Antonia Durrer Ostfildern 2016 :
[recenzja]

Roczniki Historyczne 83, 279-281

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

na opublikowanie rozdziału w jego pierwotnej formie (zob. nota „wstępna” na s. 392-393). Za znaczącą wadę należy uznać nieuwzględnienie w przeglądzie systemów sądownictwa kościelnego z terenów dzisiejszych Włoch, Czech (w tekście P. Erdő na s. 428 przytoczono jedynie zdawkowo ważniejsze źródła drukowane i literaturę) oraz większości Niemiec (Ch. Donahue Jr. w rozdziale wstępnym drugiej części obficie cytuje jednak ważniejsze prace odnoszące się tego obszaru). Polskiego czytelnika cieszyć musi natomiast rzadkie w tego rodzaju publikacjach omówienie w wyborze oficjalatów metropolii gnieźnieńskiej oraz lwowskiej (i co za tym idzie, wprowadzenie do szerszego obiegu polskojęzycznej literatury przedmiotu).

Ważne uzupełnienie omawianej książki stanowi obszerna, wielojęzyczna bibliografia, zbierająca wybrane źródła i opracowania (s. 463-495). Całość zamyka indeks (s. 497-506), w którym w jednym ciągu ułożone są hasła osobowe, geograficzne i rzeczowe.

Prezentowana praca pomimo pewnych braków (wykorzystanie przygotowanych przed wielu laty rozdziałów, wybiórczość przeglądu sądownictwa) stanowi niewątpliwie znakomity punkt wyjścia dla wszystkich badaczy mających zamiar podjąć studia nad procedurą rzymsko-kanoniczną i sądownictwem kościelnym w Europie. Może być ona również przewodnikiem dla wszystkich osób tylko okazjonalnie stykających się z tym tematem. Część druga książki ułatwi ponadto podjęcie studiów prawnoporównawczych. Mimo to zgodzić się jednak wypada z Ch. Donahue Jr. i S. McDougall, którzy zakończyli swój wspólny rozdział słowami: „pozostaje jeszcze wiele do zrobienia”.

Adam Kozak (Poznań)

ANTONIA DURRER, *Die Kreuzfahrerherrschaften des 12. und 13. Jahrhunderts zwischen Integration und Segregation. Zeitenössische und moderne Stimmen im Vergleich* (Mittelalter-Forschungen 51), Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2016, ss. X + 408.

Światowe piśmiennictwo dotyczące wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej i ich skutków jest nieprzebrane i przyrasta w zastraszającym tempie, wydaje się jednak, że autorka wymienionej monografii trafnie zwróciła uwagę na problematykę rzadziej w nauce poruszaną i w inspirujący sposób postarała się lukę tę uzupełnić. Nowatorskość zaproponowanego ujęcia polega, po pierwsze, na skupieniu uwagi nie na militarnych i politycznych aspektach krucjat, lecz na postrzeganiu władztw krzyżowców (Królestwa Jerozolimy, Księstwa Antiochii, Hrabstwa Trypolisu i Edessy) przez współczesnych kronikarzy i pielgrzymów – reprezentujących wszystkie zainteresowane ośrodki cywilizacyjne: chrześcijański (zarówno miejscowi, jak również przybysze z Zachodu), muzułmański i żydowski – jako władztw wieloetnicznych, wielokulturowych i wielowyznaniowych. Decyzją w pełni nowatorską i na pierwszy rzut oka dość ryzykowną jest – po drugie – próba porównania współczesnych wydarzeniom relacji kronikarskich i pielgrzymich z ewolucją nowoczesnych (XIX-XXI w.) poglądów i koncepcji dotyczących istoty i charakteru władztw krzyżowych. Pierwszej z tych dziedzin poświęconych zostały trzy rozdziały (II-IV), drugiej jeden (V); rozdział I ma charakter wstępny, rozdział VI (*Zeitgenössische und moderne Stimmen im Vergleich*) pełni funkcję podsumowania. Całości dopełnia obszerna bibliografia źródeł i literatury przedmiotu (s. 339-394) oraz ujęte w formie aneksu wykazy i indeksy.

Praca powstała jako dysertacja pod kierunkiem Rainera C. Schwingesa (obroniona w 2013 r.) na uniwersytecie w szwajcarskim Bernie, wyróżnia się wśród wielu innych walorów wykorzystaniem przez autorkę nie tylko wielojęzycznej literatury przedmiotu, lecz także znajomością języków arabskiego i hebrajskiego, co – biorąc pod uwagę stan dostępności wielu źródeł napisanych w tych językach, a także wspomnianą wielojęzyczność nowszej literatury przedmiotu – stanowi jej silną stronę. Trzeba także wspomnieć o rozległości heurystycznego podejścia, polegającej na w miarę szerokim uwzględnieniu, poza tradycyjnym piśmiennictwem mediewistycznym, także dorobku takich nauk i dziedzin, jak orientalistyka, archeologia, historia sztuki i religioznawstwo.

Pomijając w zasadzie Wstęp (s. 1-16), w którym A. Durrer bliżej przedstawiła przedmiot, konstrukcję, metodykę i sposób postępowania w pracy oraz bardzo syntetycznie (jako że został

on szeroko uwzględniony w rozdz. V) stan badań, w rozdziale II (s. 17-55) zostały przedstawione religie i wyznania występujące w obrębie władztw krzyżowców. Najobszerniej, choć jednak syntetycznie, omówione zostały wspólnoty chrześcijańskie (Frankowie, Armeńczycy i Maronici, prawosławni greccy i syryjscy, Gruzini i Nestorianie [Apostolski Kościół Wschodu]¹), następnie różne ugrupowania muzułmańskie (ze szczególnym uwzględnieniem szytów i asasynów) oraz Żydzi i Samarytanie. Także ten rozdział ma z punktu widzenia całości pracy charakter wstępny, choć oczywiście zawarte w nim informacje są niezbędne do śledzenia wywodów w kolejnych, zasadniczych rozdziałach. W rozdziale III, „Multireligijne władztwa krzyżowców w relacjach pielgrzymów” (s. 57-123), autorka omawia następujące zagadnienia: charakter pobytów w Ziemi Świętej pielgrzymów chrześcijańskich (wyliczonych tabelarycznie na s. 63 [Saewulf, Rorgo Fretellus, Jan z Würzburga, Teodoryk, Wilbrand z Oldenburga, Thietmar, Burchard z Monte Sion, Rikold z Monte Croce), żydowskich (Jakub ben Nethanel ha Cohen, Beniamin z Tudeli, Petachja z Ratzybony, Samuel ben Samson, Rabbi Jakub) i muzułmańskich (najważniejsi to Ali al-Harawi i Ibn Gubair), analiza właściwości odmiennych wyznaniowo wspólnot i przedstawiania ich w narracjach pielgrzymich (m.in. pozytywne opinie o Armeńczykach, krytyczne o asasynach, Beduinach i Saracenach, marginalność Żydów i Samarytan), ale także opinie o rządach krzyżowców w Ziemi Świętej oraz uwagi o znaczeniu obcych religijnie informatorów dla pielgrzymów. Kolejnym obiektem zainteresowania autorki jest postrzeganie wyznawców odmiennych religii w ważniejszych sanktuariach i miejscach modłów, zwłaszcza w przypadkach sprawowania w danym miejscu kultu przez wyznawców różnych wyznań. Ta sama problematyka, ale w odniesieniu do piśmiennictwa historiograficznego znalazła się w najobszerniejszym rozdziale IV (s. 125-243). Najpierw omówiono historiografię łacińsko- i francuskojęzyczną (tabela na s. 127-128 uwzględnia 13 autorów lub dzieł, najwięcej w związku z I krucjatą), następnie arabsko-muzułmańską (tabela na s. 137-138 wymienia 8 pozycji) oraz piśmiennictwo historiograficzne proveniencji orientalnie-chrześcijańskiej (tabela na s. 148 podaje 6 pozycji). Potem znacznie obszerniej przedstawiła autorka występujące w dziejopisarstwie krucjatowym konstrukcje negatywne (Feindbildkonstruktion) oraz ich ewolucję, dalej – rolę ekskursów etnograficznych w kronikach łacińskich i arabskich oraz strategię mające w zamyśle historiografów sprzyjać poprawie samooceny (np. przez racjonalizację klęsk poniesionych przez „swoich”). Rozdział kończy się refleksją porównawczą nad obu poddanymi analizie kategoriami źródeł (relacjami pielgrzymimi i kronikami). Obok podstawowych cech wspólnych, podzielanych przez autorów reprezentujących różne strony historiograficznego dyskursu, występowały także niekiedy dość istotne różnice, wynikające m.in. z pogłębiającej się w miarę upływu czasu realnej znajomości stosunków (także religijnych) w Ziemi Świętej, a także odmienności perspektywy, nawet ograniczonej do wyznawców jednej i tej samej wiary. Inaczej na przykład postrzegano przybyszów (krzyżowców) z Zachodu, inaczej zaś (z reguły bardziej krytycznie) „tubylców” – bynajmniej zresztą nie miejscowych muzułmanów, lecz chrześcijan przebywających i urządzających się tam od dłuższego czasu (a z czasem wręcz tam urodzonych, jak np. arcybiskup i kronikarz Wilhelm z Tyru), a więc przyzwyczajonych do kohabitacji z „niewiernymi”. Pielgrzymi, skoncentrowani na swoim dewocyjnym przedsięwzięciu, często mieli więcej okazji do pokojowej obserwacji różnowierców, a postrzeganie różnych ugrupowań w obrębie chrześcijaństwa orientalnego oraz świata islamu w znacznym stopniu zależało od ich nastawienia i stopnia bliskości do chrześcijan „zachodnich” oraz ulegało zmianom.

Ze szczególnym zaciekawieniem przechodzi się do rozdziału V monografii A. Durrer, zatytułowanego *Die multireligiösen Kreuzfahrerherrschaften im Wissenschaftsdiskurs* (s. 245-327). Jego treścią jest przypomnienie i analiza zmieniających się poglądów na władztwa krzyżowców

¹ Znacznie gruntowniejsze, ograniczone jednak do piśmiennictwa łacińskiego, ich przedstawienie znajduje się w monografii A.-D. von den Brincken, *Die „nationes Christianorum orientaliū” im Verständnis der lateinischen Historiographie von der Mitte des 12. bis in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1973. Polskie i na polski przetłumaczone piśmiennictwo na temat chrześcijaństwa orientalnego jest już dość obszerne, zob. przede wszystkim Aziz S. A t i y a, *Historia Kościołów Wschodnich*, Warszawa 1978.

w Outremer oraz próba dostrzeżenia wpływów, jakie na nie miała dostępna w danym okresie podstawa źródłowa, a także zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna w XIX-XXI w. Autorka w zgodzie z zasadniczymi tendencjami w nauce wyodrębniła dwa główne modele postrzegania tego zagadnienia: model „integracyjny”, dominujący w nauce XIX i początków XX w., oraz model „segregacyjny”, którego nasilenie i dominacja przypadły na drugą połowę XX w.; w osobnym podrozdziale spróbowała przedstawić badania najnowsze „auf der Suche nach Alternativen”. Historiograficzny wywód rozpoczęła od „odkrycia Palestyny” na początku XIX w., po czym stosunkowo obszernie zbadala karierę modelu integracyjnego w nauce francuskiej (główni eksponenci to: Emmanuel Guillaume-Rey i René Grousset), anglosaskiej oraz niemieckiej (m.in. Friedrich Wilken i Hans Prutz), trafnie wskazując na jego polityczne uwarunkowania. Za twórcę modelu segregacyjnego uznany został izraelski historyk Joshua Prawer, którego teoria zyskała z czasem rezonans międzynarodowy. Francuzi (np. Jean Richard), długo pozostający „w cieniu René Grousseta”, dążyli (zwłaszcza Claude Cahen) do zajęcia stanowiska pośredniego pomiędzy dwoma głównymi modelami. We wspomnianej ostatniej części rozdziału, „w poszukiwaniu alternatyw”, autorka poświęciła uwagę nowym kierunkom badawczym wnoszącym wkład w poszerzenie i pogłębienie znajomości stosunków społecznych, etnicznych i religijnych państw krzyżowców: archeologii, historii sztuki, studiom nad chrześcijaństwem orientalnym, życiem religijnym i kulturalnym Outremer, islamoznawstwu. Ta część monografii jest bardzo cenna, wypadła jednak nazbyt skrótowo, można co najwyżej potraktować ją jako badawczą sondę. Jako najnowsze i zdające się zapowiadać nowe kierunki badawcze wydarzenia A. Durrer wymienia prace Ronnie Ellenblum (1998, 2007) i Christophera Macevitta (2004, 2008). Motywy pozanaukowe bynajmniej nie zanikają w naszych czasach, choć ich przełożenie na pracę badawczą nie jest już tak bezpośrednie i oczywiste, jak to było np. w XIX w. Niewątpliwym rozwój studiów nad stosunkami wewnętrznymi we władztwach krzyżowców w Izraelu nie trudno powiązać z sytuacją samego Izraela, „oblężonego” przez państwa nieprzyjazne i zmuszonego do starań o ułożenie możliwie znośnej koegzystencji z arabską częścią własnej ludności. Autorka kilkakrotnie zwraca też uwagę na rolę samozwańczego Państwa Islamskiego w zwiększaniu się w regionie zainteresowania badaniami krucjatowego „epizodu” w dziejach Bliskiego Wschodu. Niestety nowoczesnej historiografii krajów muzułmańskich, w przeciwieństwie do jej średnio-wiecznych antecedenencji, A. Durrer w zasadzie nie uwzględniła.

Będziemy jej jednak wdzięczni za tak rozległą i gruntowną panoramę jednego z bardziej frapujących rozdziałów stosunków świata chrześcijańskiego i muzułmańskiego w średniowieczu oraz nowożytnych ich reperkusji. Książka, która, zauważmy, wydaje się debiutem naukowym autorki (żadnej wcześniejszej pracy nie znajdujemy w bibliografii), została napisana w sposób jasny i przemyślany, a jej percepcję ułatwiają liczne cząstkowe podsumowania. Zdarzają się co prawda nie zawsze niezbędne powtórzenia, ale nie jest to istotny zarzut. W aneksie autorka zamieściła wybór podstawowych dla badań nad krucjatami pozycji bibliograficznych w układzie chronologicznym oraz staranny indeks osób i miejscowości. Odnotujmy też kurtuazję polegającą na konsekwentnym podawaniu podwójnych dat rocznych według kalendarza muzułmańskiego i chrześcijańskiego.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

MICHAEL J. CZAJKOWSKI, TOMASZ WĘCŁAWOWICZ, *Chronotopos monasticus. The Medieval Clock and the Rhythm of Monastic Life at the Mogiła Abbey near Krakow / Średniowieczny zegar i rytm życia monastycznego w klasztorze w Mogile koło Krakowa*, Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2016, ss. 242.

Recenzowana praca, w założeniu dwujęzyczna, adresowana jest – jak się wydaje – zgodnie z następstwem podtytułów oraz pomieszczonych w niej tekstów przede wszystkim do czytelników posługujących się językiem angielskim, a dopiero w drugiej kolejności językiem